

**RESTAURAREA A DOUĂ VOLUME DIN COLECȚIA
MUZEULUI MUNICIPIULUI BUCUREȘTI:
APOSTOL, BUCUREȘTI, 1683
ȘI EVANGHELIE, RÂMNIC, 1746**

Ovidiu Eugen Moț

Abstract: The restoration, during 2016, of two copies of the old Romanian book: *Apostol*, Bucharest 1683 and *Evanghelie*, Râmnic, 1746 occasioned, besides restoring the books and obtaining new information related to the history of objects.

Keywords: Old book, restoration, watermark

Cele două cărți restaurate au făcut, între alte bunuri culturale mobile, obiectul restaurării din cadrul *Laboratorului de restaurare Carte-Document, Piele-Pergament* din cadrul Muzeului Municipiului București, în cursul anului 2016, fiind prezentate, împreună cu documentația și propunerile de restaurare Comisiei de Restaurare, întrunite la 25.XI.2015 și recepționate de *Biblioteca Muzeului Municipiului București* în urma Comisiei de Restaurare întrunite la 10 ianuarie 2017.

Înaintarea cererii de intrare în restaurare către laborator, a fost motivată de starea de conservare a celor două cărți, coroborată cu valoarea acestora, conform legislației în vigoare. În urma procesului de restaurare a fost redată starea de sănătate a celor două cărți, integritatea corpului cărții, a scoarțelor și învelitoarei, fiind confecționate cutii de conservare din carton neacid, îmbrăcate în pânză, pentru ambele cărți și au fost lămurite câteva aspecte legate de istoricul obiectelor.

***I. Apostol*, București, 1683, nr. inv. I.471 (fig. 1)**

Ediția este cunoscută în literatura de specialitate (*B.R.V.*, I, 258-262; Râpă Buicliu, 2000, 189; Poenaru, 1973, 170), ca și exemplarul aflat în proprietatea Muzeului Municipiului București (Ștefan, 2008, 16). Dacă sunt lămurite datele legate de traducere, editare și tipărire (comanditar, patron, diorthositor, tipograf, tipografie, gravor) și, în linii generale, cele legate de materialul utilizat pentru tipărire, lipsesc informații din surse primare sau secundare legate de hârtia utilizată pentru tipărirea ediției.

În urma desfăcerii corpului de carte au fost identificate două aspecte în acest sens: 1) grosimea filelor variază; 2) au fost identificate un număr total de 11 tipuri filigrane (marcă și contramarcă) la care se adaugă cele ilizibile. Avem astfel, după tipuri, trimiterea la filă: a) (f. 14); b) (f. 32, 34, 53, 74, 132, 156, 168, 193); c) (f. 17); d) (f. 153); e) (f. 25, 88, 91, 101, 150, 158); f) (f. 30, 55, 56, 60, 80, 107, 123, 124); g) (f. 125); h) (f. 165); i) (f. 143); j) (f. 135); k) (f. 170). La acestea se adaugă filigranele ilizibile de la f. 4, 42, 45, 49, 70, 126 și 127. Morile de la care provine hârtia nu au fost identificate în totalitate, ci parțial, fiind

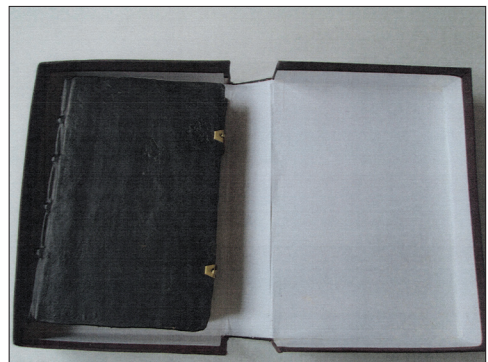
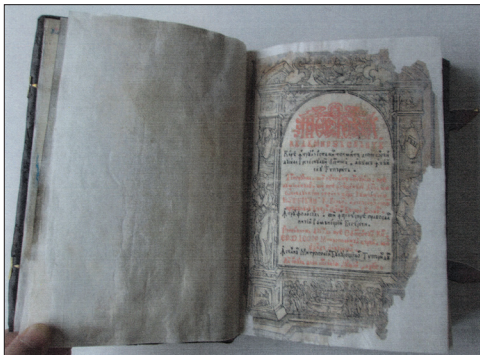

Fig. 1 Apostol, București, 1683 (înainte și după restaurare)

vorba de mori central-europene și italiene care au funcționat în secolul al XVII-lea.

Constatarea aceasta, ușor de făcut, în cazul marii părți a cărților vechi românești, tipărite în Țara Românească și Moldova, poate fi corelată cu crearea de stocuri de hârtie în marile centre tipografice, pe de o parte, și, pe de altă parte cu piața marginală de hârtie pe care o reprezentau Principatele, ceea ce a generat două situații: cumpărări ocazionale de hârtie și achiziționarea, de multe ori, a unor sortimente slabe calitativ.

Un alt aspect identificat odată cu desfacerea cărții este legat de istoria acesteia propriu-zisă, de intervențiile asupra corpului de carte și a legăturii. În primul caz notăm diferența între forzațe (hârtie din prima jumătate a secolului al XIX-lea cu filigran caligrafiat) și corpul cărții (hârtie din prima jumătate a veacului al XVII-lea). Apoi, hârtia de cârpe utilizată la refacerea mijloacelor filelor poate intra și aceasta în două categorii: avem de-a face cu hârtie de cârpe (imposibil de datat, urmele filigranului fiind de mici dimensiuni și adesea ilizibile) simplă, sau cu scriere chirilică – cerneală de carbon, și o hârtie utilizată la probe tipografice. Cantitatea mai mică a celor din ultima categorie face dificilă probarea mai multor intervenții de reparare a corpului de carte.

De asemenea, cotorul sau mijloacele filelor nu prezintă urme ale unor distanțări diferite a nervurilor. Astfel, se poate concluziona că, în cazul mai multor reparații ce a presupus refacerea mijloacelor și implicit recoaserea cărții au fost respectate trasele inițiale, iar legătura a fost continuă. La ultima reparație, probabil realizată în cursul secolului al XIX-lea au fost create caiete aleatorii, formate din 4 sau 6 file, uneori chiar 5, prin lipirea unei file de caiet. Coaserea noastră a reluat modelul original, fiind cusute caietele în ordinea indicată de semnătură.

În ceea ce privește scoarțele, confecționate din lemn de cireș, acestea au fost adăugate, probabil, la ultima legătură a cărții, în secolul al XIX-lea, acestea provenind, după dimensiuni (plană și spațială), de la cărți diferite. Mai mult decât atât, acestea prezentau urme de închizători la ambele capete, ceea ce presupune că au fost utilizate de mai multe ori până la momentul relegării de secol XIX.

Învelitoarea se mai păstrează doar pentru partea anterioară, fiind confecționată din piele de vițel, grenul acesteia fiind puternic afectat (tocire, jupuire).

Ca o concluzie, nu avem documentată clar decât reparația de secol XIX, când au fost refăcute mijloacele, a fost cusut continu volumul, au fost adăugate forzațele, scoarțele și învelitoarea. Nu știm dacă a fost realizat acum și un capital band, dar urmele acestuia există în hârtie: la un moment dat volumul a avut un capitalband cu nervură cânepă îmbrăcată în pânză de sac, cusut cu două fire prin străpungerea mijloacelor caietelor în zona lănișorului. Ultima reparație nu putea șterge cu totul urmele unei legări anterioare, ceea ce ne duce la concluzia că s-a utilizat același traseu al cusăturii, cu aceeași dispoziție a nervurilor. De asemenea, au putut fi datate majoritatea degradărilor, în perioada pe care le prezenta cartea în momentul intrării în laboratorul de restaurare, între a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a veacului următor, cartea intrând în anii '60 în colecțiile muzeului.

Între proprietarii anteriori ai cărții, (Ștefan, 2008, 16) inscripțiile marginale amintesc Biserica din Orevița Mare/Vânju Mare (jud. Mehedinți), cu un terminus ante quem anul 1857, și pe Dumitrescu Naum (în cursul primei jumătăți a secolului XX), putând fi susținută supoziția reparației de secol XIX realizată înainte sau chiar în timpul cât a aparținut bisericii mehedințene.

La momentul intrării în laborator cartea cu dimensiunile (legătură: 18x25,5x5 cm.; corp carte: 17x24,5x3 cm., 16,6; poziții nervuri – de la bază spre partea superioară: 6 cm.; 10,5 cm.; 15,5 cm.; 10,5 cm.); corpul de carte, compus din 199 file, prezenta următoarea stare de conservare: Volum cvasi-complet, lacunele reprezentând părți din învelitoarea de piele (mici lacune la învelitoarea anterioară, lipsă completă învelitoare posterioară), forțate și corp carte (f. 75 – prezentă în proporție de 5%; alte lacune în zona marginală inferioară, afectată de patină vulgară-umezeală-atac fungic, bacterian, papirofag, rozătoare). Scoarțele: cea anterioară era ruptă în 3 bucăți, în timp ce scoarța posterioară era plesnită la partea superioară (9,5 cm. adâncime) și inferioară (4 și 18 cm. adâncime). Corpul cărții prezenta în întregul său depozite de ceară, patină vulgară și local urme de zbor insecte papirofage și arsuri. O atenție specială o solicitau, pentru tratamentul umed prin imersie însemnările marginale cu cerneală negru de fum: forțat; f. 1r; f. 2r; f. 36r; f. 44v; f. 61v; f. 65v; f. 66v; f. 73v; f. 74r; f. 82-91r; f. 96r; f. 160v; f. 174r; forțat anterior și posterior precum și ștampilele de proprietate „Muzeul Municipiului București”: pagina de titlu; f. 1r; f. 17r; f. 50r. Astfel, deteriorările fizico-chimice au putut fi rezumate la: depozite praf; depozite ceară; halouri; fisuri marginale; lacune hârtie; patină vulgară; fragilizare hârtie; depolimerizare locală; arsuri; urme zbor insecte papirofage/xilofage; lacună provocată de rozătoare.

Restaurarea cărții a cuprins următoarele etape:

- Fotografiere;
- Desprăfuire;
- Desfacere învelitoare piele și emoliere;
- Desfacere corp carte;
- Curățare uscată (îndepărtarea prin spargerea cu bisturiul a depozitelor de ceară și ștergerea cu guma a filelor);
- Fixare ștampile și însemnări marginale;
- Spălare file și neutralizare;
- Completare lacune și fixarea fisurilor;
- Curățarea surplusului de hârtie cârpe rămas în urma tehnicii „la dublu”;
- Colaționare;
- Coasere la gherghef pe 4 nervuri profilate;
- Încleiere cotor;
- Rotunjire cotor;
- Coasere capital-band pe miez de cânepă;

- Căptușirea cotorului cu pânză și hârtie între nervuri;
- Restaurarea scoarțelor de lemn (ancorare cu ajutorul penelor de lemn, după săparea formei în scoarțe);
- Croirea pielii pentru completare învelitoare și șerfuirea acesteia;
- Colorarea învelitorii (bait);
- Pieptănarea nervurilor;
- Ancorarea scoarțelor;
- Lipirea învelitorii, modelarea nervurilor și a capișoanelor;
- Lipirea pânzei pe interiorul scoarțelor;
- Confecționarea închizătorilor fixe și mobile (tablă alamă+curelușe piele) și montarea acestora;
- Lipirea forzațelor;
- Confecționarea unei cutii de protecție din carton neacid.

2. *Evanghelie*, Râmnic, 1746, nr. inv. 4.076 (fig. 2)

Și această ediție este cunoscută în literatura de specialitate (*B.R.V.*, II, 88), ca și exemplarul aflat în proprietatea Muzeului Municipiului București, iar restaurarea unui exemplar din această ediție a fost anunțată recent în publicațiile de specialitate în cadrul unei alte instituții (Iordăchescu, 2010, 45-50), fără a fi vorba de o exclusivitate, exemplare ale ediției fiind în lucru în multe alte ateliere din țară. Explicația o conferă conservarea mai multor exemplare din această ediție.

Ca și în cazul anterior, am încercat prin studiul hârtiei (aspect, culoare, grosime și identificare mărci de moară) să aduc o contribuție la istoria exemplarului aflat în colecția Muzeului Municipiului București.

Și aici remarcăm diferențe în cazul hârtiei, cu grosimi care variază, fiind identificate un număr total de 9 filigrane (mărci și contramărci) dispuse astfel: 1 – (f. 14, 19, 28, 39, 53, 54, 66, 71, 73, 79, 82, 84, 85, 92, 93, 95, 99, 113 și 121); 2 – (f. 10, 12 și 62); 3 – (f. 21); 4 – (f. 41 și 87); 5 – (f. 43); 6 – (f. 16); 7 – (f. 18, 30 și 75); 8 – (f. 103 și 132); 9 – (f. 108). Alături de acestea, filigran ilizibil la filele: 23, 27, 37, 40, 47, 60, 65, 77, 91, 107, 111, 112 și 115. Avem în general mărci ale morilor central europene și italiene, ca și în cazul de mai sus, databile sfârșitul secolului XVII-începutul veacului XVIII), dar și începutul secolului XIX, pentru filigranul forzațelor (excepție forzaț fix anterior identificat sub forzațul fix de secol XIX, care aparține tot sfârșitului de secol XVII și începutul celui următor).

De asemenea, din analiza cusăturii și a urmelor de cusătură anterioară, a scoarțelor și învelitorii, a forzațelor și a hârtiilor utilizate pentru completare lacune și mijloace file, au putut fi determinate cel puțin două intervenții anterioare: a). O intervenție de început de sfârșit de secol XVIII - început de secol XIX, datată prin forzațul fix anterior, situat sub forzațul fix pe care îl avea cartea în momentul intrării în laborator; benzile de hârtie cârpe nescrise sau scrise (aparținând unui număr de 3-4 documente după calitatea cernelii

Fig. 2 Evanghelie, Râmnic, 1746 (înainte și după restaurare)

– cerneală ferogalică și cerneală carbon, și a identității scrierii). Nu știm dacă la această dată a fost schimbată învelitoarea; b). o intervenție de la sfârșitul secolului XIX-începutul secolului XX, care a afectat parțial doar corpul cărții, aceasta fiind documentată prin hârtia industrială utilizată pentru completarea unor lacune sau fixare fisuri (fragmente tipizat Primăria Comunei Urbane București emis pentru ultimul deceniu al secolului XIX, fiind prezent anul 189. . . , ultima cifră urmând să fie trecută cu cerneală, în funcție de an).

La intrarea în laborator cartea, cu dimensiunile – legătură: 32,5x20 cm.; corp carte: 31x20 cm.; B. poziții nervuri (de la bază spre partea superioară): 4 cm.; 13 cm.; 20,5 cm.; 27 cm.: 4 cm. între nervură și capătul cotorului atât la partea inferioară cât și la partea superioară); corpul cărții fiind compus din 166 file, avea următoarea stare generală de conservare: volum complet. Legătură: învelitoarea se păstrează pentru ambele scoarțe, cu lacune. Scoarțe: plesnite, scoarța anterioară din 2 bucăți, prezentând și o plesnitură; scoarța posterioară prezintă canale insecte xilofage și deformare a lemnului. Forzațe: afectate de depozite praf, atac xilofag/papirofag, pete ulei și patină vulgară. Cotorul interior: deformat, conservă 4 nervuri profilate, urme de hârtie, piele și adeziv îmbătrânit. Corp carte: complet, afectat integral de depozite ceară, patină vulgară, depozite praf. Prezintă reparații de epocă – completare mijloace și lacune cu hârtie cârpe și hârtie pastă lemn.

O atenție specială o solicitau, pentru tratamentul umed prin imersie, însemnările marginale cu cerneală negru de fum: forțat anterior mobil, forțat posterior mobil; f. 49v; f. 52-61r; și ștampilele de proprietate „Muzeul Municipiului București”; forțat anterior mobil, pagina de titlu; f. 109r; f. 141v.

Restaurarea a cuprins aceleași etape ca și în cazul restaurării *Apostolului*, 1683, diferențele ținând de starea de conservare a fiecărui bun cultural mobil în parte.

În aplicarea tratamentelor am urmărit reducerea acidității și redarea integrității filelor hârtiei, în cazul corpului de carte, precum și redarea funcționalității bunurilor culturale prin coasere corp carte și capital-band, reutilizarea scoarțelor originale prin lucrări de curățare adezivi anteriori, chituire lacune și găuri de zbor, montarea de pene, presare, montare scoarțe și învelitoare piele (cu inserție piele acolo unde existau lacune), confecționare și montare închizători alamă și curelușe, dar am ținut cont și de nevoile de conservare a obiectelor prin emolieră finală a învelitorii și confecționarea unor cutii de protecție din carton neacid, îmbrăcate în pânză, pentru fiecare carte în parte.

De asemenea, am urmărit identificarea unor informații care pot completa informațiile privind istoricul obiectelor reprezentate de inscripțiile marginale.

Bibliografie

- Bianu, I. și Hodoș, N., 1903, *Bibliografia românească veche (1580-1830)*, tom I, 1508-1716, Stabilimentul Grafic J. V. Socec, București.
- Bianu, I. și Hodoș, N., 1910, *Bibliografia românească veche (1580-1830)*, tom II, 1717-1808, Atelierele Socec & Co, București.
- Iordăchescu, G., 2010, „Restaurarea Sfintei Evanghelii tipărite la Râmnic în anul 1746”, *Revista de Conservare și Restaurare a Cărții*, 3, 45-50.
- Poenaru, D., 1973, *Contribuții la bibliografia românească veche*, Muzeul Județean Dâmbovița, Târgoviște.
- Râpă-Buicliu, D., 2000, *Bibliografia românească veche: Additamenta: 1536-1830*, Editura Alma, Galați.
- Ștefan, Șt.-C., 2008, *Catalogul cărții românești vechi și rare din colecția Muzeului Municipiului București (1648-1829)*, cIMEC – Institutul de Memorie Culturală, București.